

مرور و نقد کتاب

ایران در عصر امامان

- نویسنده: احسان ناظم بکایی، مدیر هنری: سلمان رئیس عبدالهی، تصویرگر: حسن روح الامین
- ناشر: سایان
- سال انتشار: ۱۴۰۱

کتاب مصور «ایران در عصر امامان» در قطع رحلی در ۲۹۶ صفحه منتشر و روانه بازار شده است. این کتاب روایتگر حدود ۳۵۰ سال اول اسلامی بوده و از سال ۲۳ قبل از هجرت تا سال ۳۲۹ هجری قمری را شامل می‌شود که سال‌هایی مهم در تاریخ ایران، اسلام و اعراب به شمار می‌رود. از یک سو با تولد اسلام در جزیره العرب، اعراب منسجم شده و وارد معادلات جهانی شدند و از سوی دیگر، ایران با سقوط ساسانیان با عبور از دوران باستان به دوره اسلامی گام برداشت. ایران و مردمانش بعد از الحاق به قلمرو اسلامی، استقلال زبانی و فرهنگی‌شان را حفظ کردند و مانند سرزمین‌های دیگر در زبان و فرهنگ غالب و رسمی عربی مستحیل نشدند.

ایرانی‌ها نقش مهمی در انتقال دانش و نهضت ترجمه علوم از فارسی و یونانی به عربی بازی کردند و خلافت را از امویان به عباسیان جابجا کرده و آن را ایرانیزه کردند. آنها در ابتدای قرن سوم هجری قمری، اولین سرزمینی لقب گرفتند که علم خودمختاری و استقلال از خلافت را برداشتند. مورخان درباره این دوران، نظرات مختلفی دارند. گروهی آن را سال‌های سرخوردگی و سکوت ایرانیان می‌دانند اما جمعی دیگر این سال‌ها را سال‌های پرهیاهوی جنبش‌های فکری، عقیدتی و خیزش‌های گوناگون می‌خوانند.

روایتگر توامان دو تاریخ

کتاب «ایران در عصر امامان»، روایتگر همزمان تاریخ اسلام با تاریخ ایران است. تطبیق رویدادها و دانستن این نکته که تاریخ، پیکره‌ای در هم تنیده از رویدادهای توامان داخلی و خارجی یک سرزمین محسوب می‌شود. خط اصلی کتاب، نسبت تاریخ ایران با زندگی امامان به شمار می‌رود. بنابراین نحوه روایت تاریخ و معرفی شخصیت‌ها در مسیر کتاب، رعایت این نسبت است این کتاب شامل یک مقدمه، ۱۲ فصل و یک موخره است. در بخش مقدمه به طور فشرده، تاریخ گذشته و محیط جغرافیایی رویدادها در ایران و جزیره العرب بررسی می‌شود. در مقدمه با تعریف ایران و حدود آن، حدود نه هزار سال سابقه تمدنی این سرزمین و سلسله‌های دوران ایران باستان مرور شده است. سپس با معرفی شبه جزیره عربستان به عنوان زادگاه اسلام، پیشینه جزیره العرب و چیدمان اقوام آن بیان می‌شود. کتاب در هر فصل، به زندگی و زمانه یک امام از تولد تا شهادت با نگاه تطبیقی به رخدادهای ایران می‌پردازد. در هر فصل، یک یا چند چهره یا مرتبط با ایران در قالب پرونده‌های کوچک معرفی می‌شوند. در بخش‌های مختلف نیز تلاش شده است تا به صورت فشرده برخی مسائل آن روزگار و شبهات موجود بررسی شود. همین طور در دل فصول، پرونده‌های مختلفی درباره تأثیرات متقابل فرهنگی در حوزه‌های گوناگون مانند پوشش، غذا، معماری و سوگواری و... جای گرفته است. این پرونده‌ها اگر چه خواندنی است ولی می‌توان این خرده را بر کتاب گرفت که برخی از آنها مانند پرونده سوگواری، مخاطب را از فضای تاریخی جدا کرده و وارد مسائل معاصر می‌کند. تمرکز در این کتاب بر انطباق رویدادهای توأمان تاریخ اسلام با محوریت زندگی امامان و تاریخ ایران بوده و به بعضی رویدادهای جهانی، اسلامی و ایرانی که شامل این قاعده نمی‌شد، کمتر پرداخته شده است. مولف در قسمت موخره نیز با نگاهی با جایگاه سادات شش‌گانه در ایران به استمرار تأثیرات متقابل ایران و امامان می‌پردازد. این تقسیم بندی اگر چه بر مبنای دوران زندگانی ۱۲ امام چیده شده ولی فشردگی و انباشتگی مطالب در برخی فصول مانند فصول امام علی(ع) و امام حسین(ع) بیشتر شده و طبعاً وزن آنها را بیشتر و کتاب را کمی از تعادل خارج کرده است حال آنکه می‌شد این فصل بندی را بر مبنای رخدادهای تاریخی مانند دوران راشدین، بنی‌امیه و بنی‌عباس فصل بندی نمود.

چرا ایران و امامان؟

واقعیت غیر قابل انکار این است که ایران و امامان، ترکیب خاصی است. دوازده امام شیعه و مذهب شیعه تاثیر عمیقی بر تاریخ، فرهنگ و تمدن ایران بعد از اسلام گذاشته‌اند. اگر ایران به خصوص از عهد صفوی به این سو، حول محور تشیع، وحدت ملی‌اش را بازیافت، تشیع نیز در این سرزمین به مذهبی استوار با قواعدی مشخص رسید. از یک سو، مردمان این دیار به تشیع، رنگ و بویی ایرانی داد و از سمت دیگر، این تشیع بود که اقوام ایرانی را منسجم کرد. در این کتاب کوشیده شده به چگونگی ایجاد این رابطه به صورت جریان‌ی جاری و مکمل پرداخته شود و تلاش شده با بیان پیش زمینه، چرایی و چگونگی ساخت بستر این ارتباط بسط و شرح داده شود. تطبیق رخدادهای ایران با عصر امامان، منظری تازه است که در این کتاب پیش روی خواننده قرار دارد. این تطبیق برای یافتن پاسخی به سؤال چرایی و چگونگی ایجاد رابطه عمیق ایران و امامان است. آنگاه دانستن اینکه امام علی(ع)، محل خلافت خود را به ایران و کوفه، در نزدیکی تیسفون، پایتخت اشکانیان و ساسانیان منتقل می‌کند. عاشورا در کربلا که بخشی از جغرافیای ایران ساسانی است رخ می‌دهد. هفت امام در ایران بزرگ به خاک سپرده می‌شوند و تولد و غیبت امام زمان(عج) در همین سرزمین به وقوع می‌پیوندد، تعجب برانگیز نخواهد بود.

نگاه تصویری به تاریخ

ویژگی خاص دیگر این کتاب، مصور بودن است. واقعیت این است که کتاب‌های مصور در ایران مهجورند، چون در نگاه سنتی، مقیاس اهمیت یک کتاب فشرده‌گی مطالبش است و مصور شدن کتاب به غلط، کم فروشی نویسنده و ناشر قلمداد می‌شود. خوشبختانه در سال‌های اخیر این نگاه تا حدی تلطیف شده است. در کتاب حاضر ارتباط معناداری بین متن، تصاویر و نقشه‌ها برقرار بوده و ارتباط بین متن، تصاویر و نقشه‌ها کاملاً بر مبنای چیدمانی مهندسی شده پیش رفته است. تصاویر، تزئینی نیستند و مکمل متن هستند. منابع تصویری، براساس اقتضا، طیف گسترده‌ای را در بر می‌گیرند، از عکس‌های ابنیه تاریخی و نگاره‌ها تا عتیقه‌ها و اشیای باستانی. همه این تصاویر، با کیفیت اصلی از موزه‌های معتبر داخلی و خارجی تهیه شده‌اند و جزئیات شان مشخص است. نقشه‌ها نیز با طراحی یکسان، همگن و با توجه به نیاز متن، کشیده شده و طرح‌هایی که خلق شده‌اند بر همین اساس و با تکیه کامل به متن و فضای هر بخش آماده گردیده است. مصور بودن کتاب‌هایی از این دست در حوزه تاریخ ایران و اسلام، سابقه چندانی ندارد. اگر مختارنامه‌ها، شاهنامه‌ها و ... را هنرمندان مکاتب گوناگون هنری، مصور کردند، تک نسخه سلطنتی دربار تیموری و صفوی به شمار می‌آمدند. نسخ سنگی عصر قاجار هم محدود و اقناع کننده طیف عظیمی بود که به واسطه عدم سواد با محدود تصاویر موجود، ارتباط برقرار می‌کردند. کتاب‌های مذهبی مانند حیدری، نسخ تعزیه و ... از جمله کتاب‌های مصور سنگی مورد توجه عصر قاجار به شمار می‌آمدند. اطلس‌های مختلف جهان اسلام، شیعه، غزوات رسول خدا و ... هم عموماً نقشه محور و فاقد تصاویر باکیفیت مرتبط هستند. کتاب‌های دیگر نیز از تصاویر به صورت محدود و در قالب

گالری‌های پایان کتاب و ... بهره برده‌اند. نکته چشمگیر دیگر این کتاب حدود پنجاه تصویرسازی اختصاصی حسن روح الامین، نقاش حوزه مذهبی است. این نقاشی‌ها درباره موضوعاتی است که بعضاً بکر بوده و تا کنون نقشی از آنها کشیده نشده است. در پایان کتاب، نمایه تصاویر نیز با جزئیات جالب توجه شامل نام عکاسان و موزه‌ها قابل رویت هستند.

مشاوره دو عضو پیوسته فرهنگستان علوم

در نگارش کتاب «ایران در عصر امامان» منابع مختلفی مورد مذاقه قرار گرفته است. منابع متقدم، متفن و مورد ارجاع بیشتر در اولویت قرار دارند. در این کتاب بیشتر از ۲۰۰ منبع مورد استفاده مستقیم قرار گرفته که بیشتر از چهل مورد مانند تواریخ طبری، مسعودی و ابن اثیر از منابع دست اول به شمار می‌روند. مقالات علمی متعددی نیز مورد ارجاع قرار گرفتند که لیست کتابشناسی پایان کتاب نشان دهنده تلاش تهیه‌کنندگان این کتاب است. البته با نگاه دقیق به کتاب‌ها و منابع می‌توان دریافت که وزن و جایگاه کتب استفاده شده در منابع، چندان همگن نیست و گاه در میان نام‌های شناخته شده و دسته اول، اسامی کتب جدید و نام‌های معاصر نیز دیده می‌شود. نکته جالب توجه دیگر کتاب پرداخت به نمایه در قالب موضوعی و نه در قالب کلمه است.

طیف گسترده‌ای از اساتید و کارشناسان مطالب کتاب را خوانده و تأیید کرده‌اند. نکته جالب اینکه دو عضو پیوسته فرهنگستان علوم نیز در زمره این کارشناسان حضور دارند. یکی دکتر رسول جعفریان، استاد تاریخ اسلام و ایران که مطالب کتاب را از صافی مطالعات تاریخ اسلامی، عبور داده و دیگری دکتر محمدرضا مخبر دزفولی که نگاهی موشکافانه به مسائل کتاب داشته است. در کنار این دو مشاور ارجمند نام‌های آشنای دیگری نیز دیده می‌شود. استاد علی بهرامیان، معاون علمی دایره المعارف بزرگ اسلامی، دکتر محمدرضا سنگری که نگاهی تخصصی به حوزه عاشورا دارد، دکتر محمدحسین رجبی دوانی که در حوزه تاریخ اسلام ید طولایی دارد و همین‌طور حجت الاسلام و المسلمین محمدرضا زائری. این کتاب تلاش قابل تقدیری است تا بخشی از گذشته مهم این سرزمین با نگاهی نو شناخته شود و گامی تأثیرگذار برای روایت مصور تالیفی تاریخ ایران و اسلام به شمار می‌رود.

کتاب «ایران در عصر امامان» از جمله کتاب‌های با جلد سخت قاب دار و همین‌طور کاغذ گلاسه اثری ارزشمند به شمار می‌رود. پشتوانه علمی قوی کتاب نیز آن را از سطح کتابی صرفاً شکیل و دارای جلوه‌های بصری خارج می‌کند و به آن جایگاهی در حد کتاب‌های مرجع و دایره‌المعارف می‌دهد. در دسترس عموم قرار گرفتن این کتاب می‌تواند به بیشتر و بهتر خواننده شدن آن کمک کند.